

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2024.134>

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
MCMXXII

Istorija / History

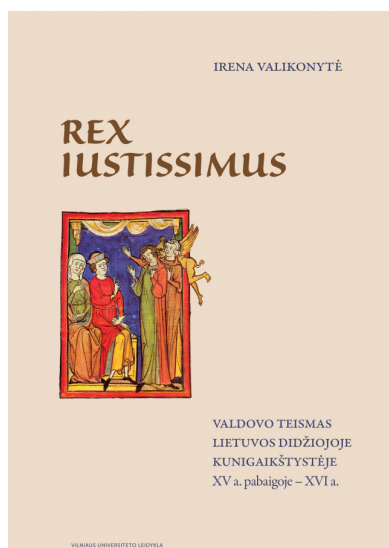
2024, t. 134, Nr. 2, p. 133–140 / Vol. 134, No. 2, pp. 133–140, 2024

Monografija apie LDK valdovo teismą

Dr. Artūnas Dubonis

Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
El. p. arturas.dubonis@istorija.lt

Irena Valikonytė. *Rex iustissimus: Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.* Vilnius: Vilnius University Press, 2023, 359, [1] p. 350 egz. ISBN 978-609-07-0840-8 (knyga); ISBN 978-609-07-0841-5 (skaitmeninis pdf).

1 il. Leidinio viršelis

Teisės sistemos tobulinimas, pasiektų rezultatų pritaikymas XV a. pabaigos – XVI a. antrosios pusės privilegijuotųjų luomų poreikiams istoriografijoje pagrįstai laikomas svarbiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) visuomenės modernėjimo ir europėjimo rodikliu. Prof. Irena Valikonytė savo monografijoje pasirenka vieną iš šio fundamentalaus XVI a. reiškinių aspektų – valdovo teismą. Iš

tikrųjų netikėta, bet ši tema menkai tyrinėta, o pagrindiniai darbai atlikti daugiau nei prieš šimtmetį, kaip matyti iš problemos istoriografijai skirto Įvado dalies (p. 8–11). Tyrimo nuorodose cituojami autorės darbai rodo, kad šia tema jos asmeninis įdirbis irgi nemažas, tačiau atskira monografija paskelbtas darbas žymiai efektyviau pristato ir paskleidžia pasiektus mokslinius rezultatus.

Autorė pasirenka tyrimo kryptį, t. y. išdėsto svarbiausius uždavinius (p. 11–14), kurie suteikia įrankius išsamiausiai atskleisti valdovo teismą kaip Lietuvos teisės ir teisingumo fenomeną: valdovo teismas kaip teisingumo standartas; kaip teisinės kultūros elementas, prisidėjęs prie bajorijos teisinio raštingumo formavimosi; kaip teisinės galios ir teismo praktikos šaltinis (numatomas teismo proceso (teisenos) tyrimas); taip pat ketinama atskleisti, kaip valdovo teismo diktuojamos naujovės galėjo pasklisti ir kitose instancijose; kaip valdovo teismo praktika modernizuoja teismų sistemą, kartu efektyvindama valdovo teismo veiklą. Nors tyrimas sutelktas į karalių ir didžiųjų kunigaikščių Žygimanto ir jo sūnaus Žygimanto Augusto valdymo periodą – 1506–1572 m., iš tikrųjų jis pradedamas XV a. pabaiga (p. 8). Galutinė darbo chronologijos riba pateikiama painiau, bet apie ją vėliau.

Monografiją sudaro įvadas, keturi skyriai, pavadinti lotynų kalba, kurie skaidomi į ne visada numeruotus poskyrius ir skyrelius, tyrimą apibendrinanti pabaiga, santrauka anglų kalba, šaltinių ir literatūros sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, priedai, pateikti pačioje knygos pabaigoje (p. 319–359). (Šiek tiek miglotas priedų, kunigaikščio Jaroslavo Sanguškos nužudymo nagrinėjimo bylos dokumentų publikavimo tikslas. Jis neabejotinai stokoja nedidelio įvado ar kokio nors komentaro.)

Vertinant bendrai, autorės pasirinkta teminė-probleminė tyrimo struktūra tinkamai pristato valdovo teismo veiklą, jo vietą LDK teismų sistemoje ir kaitą. Kita vertus, struktūroje pasitaiko nevienodumų. II skyriaus (p. 91–122) poskyriai ne numeruojami, bet užrašomi riebesniu šriftu, III skyrius – be poskyrių, bet tai pateisinama dėl jo trumpumo (p. 125–131). Tuo tarpu tyrime ilgiausio IV skyriaus (p. 135–266) poskyris „IV.4. Įrodymų sistema ir jų hierarchija“ skaidomas ne tik į numeruotus skyrelius, pavyzdžiui, „4.3. Liudijimas“ (p. 201) ir „4.4. Priesaika“ (p. 213), bet pastarieji dar turi kursyvų išskirtas struktūrinės dalis, nors jos taip pat galėjo būti sunumeruotos.

Įvade – kai ką iš ten jau paminėjau – pristatoma tyrimo problema, uždaviniai, užmetamas žvilgsnis į istoriografiją, trumpai aptariamai svarbiausi šaltiniai.

Pirmajame skyriuje „Karalius – aukščiausias teisėjas“ nagrinėjami trys pagrindiniai klausimai, konkrečiai apibūdinantys valdovo teismą. I.1. poskyryje „Teismo instancijos ir jų terminija“ (p. 21–36) autorė aptaria valdovo teismo vietą ir LDK teismų sistemos modelį – visas veikusias teismų instancijas ir teismų sistemos pakopas (p. 21). Sistema iki 1564–1566 m. teismų reformos niekada niekur aiškiai nebuvo apibūdinta (p. 21–22), teismų instancijų kompetencija ir bylų teisingumas griežtai neatriboti, teismų santvarkai buvo būdingas glaudus ryšys su administracija (p. 22). Tokiomis aplinkybėmis valdovo teismas – neabejotina aukščiausia teismo instancija (p. 25). LDK dviejų pakopų teisingumo struktūroje jis kilo į antrąją kaip apeliacinė instancija (p. 31). Kita vertus,

jį galima pasiekti ir iš karto, tiesiogiai, nepaisant žinybiškumo. Visi bajorai galėjo ten kreiptis. Autorė nepaminėjo valdovo valsčių žmonių, valstiečių, turėtos teisės kreiptis į valdovą, patyrus skriaudų iš vietinių administratorių arba bylinėjantis dėl mokesčių, prievolių, bajorystės išsaugojimo ar gudraus jos įgijimo. Autorė pabrėžia, kad valdovo teisingumo prieinamumas buvo išskirtinis Europos karališkųjų teismų fone (p. 28). Nors buvo vertinamas kaip teisingiausia instancija (p. 27–28), kai kurios apeliacijos ateidavo dėl teisenos praktikoje griežtai netaikytos teismų žinybiškumo normos (p. 36). Neatskirtos teismų kompetencijos papildomai apkraudavo valdovo teismą darbu, bylų nagrinėjimas ir sprendimų priėmimas trukdavo ilgus metus. I.2 poskyryje „Valdovo teismo veiklos organizavimas“ (p. 37–66) autorė atskirame skyrelyje I.2.1 aptaria teismo posėdžių vietą (p. 37–41) – Vilniuje, valdovo rūmuose, arba ten, kur valdovas apsistojęs. Pabrėžia lietuvių nepasitenkinimą jo teismo vykdymu Lenkijoje, nes tuo būdavo pažeidžiamos jų teisės. Iš tikrųjų tokie pažeidimai įveikti nebuvo, ir monarchas prirėkus lietuvių bylas nagrinėdavo Lenkijoje. I.2.2 skyrelyje „Teismo terminai (teislaikiai) ir sesijos“ (p. 41–51) aptariamas teismo darbo laiko ar datų paskyrimas arba jų nukėlimas. Išvardijamos kai kurios priežastys: neatidėliotini valdovo ir valstybės reikalai, pamėgta medžioklė, pablogėjusi sveikata. XV a. pabaigoje buvo numatytos keturios valdovo teismo sesijos (p. 43), bet iki Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS) paskelbimo 1529 m. bylas valdovas galėjo nagrinėti jam patogiu laiku. LDK seimų darbo metu taip pat buvo rengiamos valdovo teismo sesijos. 1551 m. Vilniaus seime Žygimantas Augustas nustatė teismų sesijų laiką, vietą ir trukmę. Didžiąją, valdovo ir Ponų tarybos, teismų sesijai skyrė Šv. Martyno dieną (p. 46). Skyrelyje painokai pristatomas teismo sesijų pastovumo klausimas: tvirtinama, kad XV a. pabaigoje jos įvedamos, tačiau tyrime matyti, kad jos nėra pastovios (p. 44), bet teismo bylų medžiaga rodo, kad tikrai egzistavo. Trumpame I.2.3 skyrelyje „Teismo sudėtis“ (p. 51–54) pabrėžiama, kad valdovas vienas bylų beveik nenagrinėdavo – visada su Ponų tarybos nariais. Iš jų kažkuris privalėjo būti teisės žinovas, nes valdovo teismas ne tik teisdavo, bet ir kurdavo teisę (p. 52). Valdovo raštininkas taip pat būtinas teismo narys. I.2.4 skyrelyje „Teismo pareigūnai. Diečkus, žvelgūnas, vaznys“ (p. 54–62) autorė pristato minėtų pareigūnų žinybinę priklausomybę (jie – teisėjų pasitelkti padėjėjai konkrečių bylos aplinkybių ištyrimo ar kitoms svarioms techninėms funkcijoms atlikti), aptaria tarnybinius ryšius (diečkus ir žvelgūnas arba *vižas* skiriasi tik vardais, o vaznys yra iš Lenkijos teisės perimtas pareigūnas, įtvirtintas Antrajame Lietuvos Statute 1566 m. (toliau – ALS)), paaiškina terminų kilmę (diečkaus vardas – skolinys iš rusėnų kalbos, vižas – iš lenkų – autorės pagrįstai verčiamas žvelgūnu). I.2.5 skyrelyje „Raštininkai (*notarius, nucapø*)“ (p. 62–66) pagrindžia, kodėl jie, kaip valdovo ir bet kurio kito teismo sprendimą surašantys asmenys (kartu su savo rašovais „djakais“), buvo nepakeičiami valdovo teisme, be to, įgydavo teisenos kompetencijų (spėkime, su teisės¹). Autorė pritaria istoriografijoje

¹ Galima pateikti teisiškai išprususio raštininko Michailo Vasiljevičiaus Sviniusio pavyzdį, kurio erudiciją atliepia lenkišku sinonimu referendorius referendarius apibūdinama veikla 1539 m., teikiant valdovui

anksčiau išsakytai nuomonei, kad valdovui reziduojant Vilniuje kanceliarijoje privalejo „budėti“ raštininkas, registruojantis atvykusius bylinėtis valdovo teisme. Pirmojo skyriaus paskutiniame nestruktūruotame I.3. poskyryje „Valdovo teismo kompetencija“ (p. 67–88) autorė jų išvardija apie keturiolika. Tai – valstybinių (politinių) nusikaltimų bylos, pavyzdžiui, valdovo išdavystė (p. 68–69), valdovo regalijų pažeidimo bylos (p. 70), privilegijų, suteikčių ir teismo sprendimų patvirtinimas arba kasavimas (panaikinimas) (p. 71), ramybės ir taikos šalyje užtikrinimas (p. 72), pinigų kaldinimo, muitų ir propinacijos sistemų kontrolė (p. 73), nusikaltimų kariuomenėje aukščiausiasis teisėjas (p. 74), valdovo žemėvaldos bylos (p. 75), valdovo dvarų valdytojų bylos (p. 78), bajorų garbės ir orumo bylos (p. 79), magdeburginių miestų miestiečių apeliacinės bylos (p. 82), pasaulietinės ir bažnytinės teisių kolizijos bylos (p. 83), turto paveldėjimo bylos (p. 85), baudžiamosios bylos (ypač žmogžudysčių) (p. 86), valdovo pareigūnų (urėdininkų) bylos (p. 88).

Matyti, kad valdovo kompetencijai, išskyrus Bažnyčių teismus, priklausė nagrinėti kone visus LDK teisės ir teisingumo pažeidimus. Iki XVI a. vidurio teismų reformos bylomis užverstas valdovas ieškojo išeities (p. 119), bet ne visada sėkmingai. Šį klausimą autorė nagrinėja antrajame monografijos skyriuje „Karaliaus teisingumo medis“ (p. 91–122). Ji atskleidžia, kad, siekiant tobulinti teiseną, didinti valdovo teismo šakų skaičių, valdovas ėmė dalintis teisėjo funkcija, t. y. bylos nagrinėjimui pasitelkti jį pavaduojančius pareigūnus, taip tarsi sukurdamas tam tikras teismo šakas. Galutinį sprendimą pagal jų išvadas priimdavo valdovas. Atsiradusią valdovo teismo modelio įvairovę ir nuolatinę kaitą autorė įvertina kaip valdovo teismo efektyvumo paieškas (p. 92). Skyriuje nurodomos šios valdovo teismo šakos: komisorių (komisarų) teismas – įgaliotų teisėjų kolegija; spėtina, 1528 m. įsteigtas (p. 108) valdovo dvaro teisėjų teismas (negalima tapatinti su asesorių teismu); valdovo maršalkų (maršalų) teismas, istoriografijoje klaidingai prilyginamas Lenkijos pavyzdžiui, bet Lietuvoje jo kompetencija gerokai platesnė; paskirtųjų Ponų tarėjų teismas – specialiai valdovo iš Ponų tarybos narių suformuota teisėjų kolegija.

Trečiajame trumpame monografijos skyriuje „Karalius – teisės šaltinis“ (p. 125–131) autorė akcentuoja, kad nuo XV a. vidurio Lietuvoje greta precedento teisės ėmė formuotis kuriamoji su aiškia monarcho lyderyste, nes kraštui išduodamuose dokumentuose jis veikė ir kaip galiojančios teisės žinovas, ir kaip aukščiausias teisės šaltinis. Valdovo teismas buvo ta vieta, kur dažnai gimdavo nauji įstatymai. Greta valdovo Ponų taryba ir seimas (nuo XVI a. vidurio) taip pat turėjo įgiję įstatymų kūrėjų teisę, tačiau su lemiamu galutiniu valdovo balsu. Kita vertus, yra duomenų, kad „lemiamas balsas“ galėjo būti bendras valdovo, Ponų tarėjų ir seimo sprendimas (p. 129).

teisines paslaugas. LDK tuo metu referendumų dar nebuvo, bet Lenkijoje referendumus nuo 1507 m. privalejo visuomet lydėti valdovą, klausytis jam skirtų skundų ir pranešimų, referuoti juos kanceliarijos pareigūnams ir, besiskundžiantiems prašant bei valdovui įpareigojus, nagrinėti juos savarankiškai, be valdovo. Žr. DUBONIS, A. Pratarmė. *Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 21 (1536–1537). *Užrašymų knyga 21*. Par. A. Dubonis. Vilnius, 2019, p. XIII.

Ketvirtasis skyrius „Teismo procesas“ (p. 135–270) – pats didžiausias, bet jame autorė savo dėmesį nuo valdovo teismo perkelia į teismo eigos, proceso, teisenos klausimus. Iš trumpos skyriaus pratarinės (p. 135–136) ne visai aišku, kaip autorė teismo proceso tyrimą sieja su valdovo teismu. Kita vertus, atidesnis skaitytojas atsakymą į keliamą klausimą ras įvade (p. 12). Jame paaiškinama, kad teismo proceso tyrimą svarbu susieti su valdovo teismu, nes valdovo teisinės galios ir jo teismo praktikos yra vienas iš LDK teisinės kultūros dėmenų.

Trumpame IV.1 poskyryje „Bylos šalys“ (p. 137–138) tokių nurodomos per amžius nesikeičiančios dvi: ieškovas ir atsakovas. Drauge pabrėžiamas skirtumas nuo Lenkijos – Lietuvos moterys bajorės (net ir netekėjusios) buvo veiksnios bylininkės. Bylos šalių atstovavimas ir jo raida tyrinėjama IV.2 poskyryje „Bylos šalių atstovavimas. Įgaliotiniai ir prokuratoriai“ (p. 139–159). Autorė aptaria, koks ir kaip įgaliotas asmuo teisme teikė paslaugas. Nelygu laikotarpis, jis buvo vadinamas trimis terminais: įgaliotiniu, prokuratoriumi (arba šalies pavaduotoju), kalbovu *речник* (p. 153). Labiausiai paplito prokuratorius, nes terminą vartoti skatino valdovas, pats jį vartojęs ir skatinęs jų dalyvavimą teismuose (p. 150). Prokuratorius – tai ne advokatas šių dienų reikšme, o šalies pavaduotojas, kaltinamos šalies gynėjas, be to, kitaip nei įgaliotinis, – jau samdomas profesionalas (p. 143–146, 155). Svarbu pabrėžti, kad prokuratoriais tapdavo praktikai, neturėję specialaus išsilavinimo, bet galėję stebėti teismų darbą ir studijuoti Statutą (p. 157). Jų vaidmeniui LDK teismuose augant, XVI a. 4–6-ajame deš. jie tapo profesionalų grupe, kurioje iš pradžių dominavo atvykėliai iš Lenkijos, bet vėliau radosi ir vietinių (p. 155–156). Teismo šaukimų raida tyrinėjama IV.3 poskyryje „Prieš pradedant procesą. Šaukimai į teismą“ (p. 160–180). XV–XVI a. sandūroje jau naudojami rašytiniai šaukimai, o XVI a. pradžioje rašytinio šaukimo formuliaras nusistovėjo, nors iki PLS ieškovai dar galėjo išdėstyti skundą žodžiu (p. 161). Rašytinis šaukimas pirmiausia įsiteisėjo valdovo teisme, o PLS įteisino kaip privalomą (p. 162). Šaukimus rašydavo dviem egzemplioriais. Autorė atkreipia dėmesį į šaukimų įteikimo procedūros specifiką, kurios metu atsirandančios įtampos tarp nukentėjusio ir skriaudiko virsdavo naujais skundais teismams (p. 163, 166). XVI a. viduryje šaukimai vis dažniau pavadinami mandatais (pirmą kartą minimas 1541 m.), tik jie buvo išduodami rečiau už šaukimus vien asmenims, kaltinamiems valstybiniais nusikaltimais. Kita vertus, vos po vieno kito dešimtmečio mandatai jau taikomi smurto, antpuolių, bajorų įkalinimo, muštynių ir žmogžudysčių ne valdovo dvare bylose (p. 163–166). Rašytiniais šaukimais į teismus nebuvo šaukiami nekilmingi žmonės (prasčiokai), taip pat kai reikėdavo skubiai atstatyti teisingumą svetimšaliui pirkliui, nusikaltėliui į teismą atvediniant urėdininko pasiuntiniui arba valdovo dvarioniui, ir kai būdavo nusikalstama valdovo „pašonėje“, t. y. dvare (p. 170–171). Didelio IV.4 poskyrio tyrimo tikslas aiškiai apibūdintas pavadinime: „Įrodymų sistema ir jų hierarchija“ (p. 181–257). Autorė pritaria tyrinėtojų nuomonei, kad įrodymų sistema (p. 181–182) turėjo egzistuoti XV–XVI a. sandūroje, kadangi veikė ir bylos procedūra, ir jos užrašymo formuliaras. Įrodymų sistemą ir jų hierarchiją atitinkanti poskyrio struktūra yra kruopštaus, giliai apmąstyto knygos

autorės darbo vaisius. Ji pradeda stipriausiais įrodymais, toliau juos pateikia silpnėjimo tvarka. Įrodymai skirstomi į racionalius ir neracionalius. Svarbiausi buvo racionalūs: daiktinis, rašytinis ir liudijimas (p. 185–186). Daiktiniai įrodymai ėjo greta su prisipažinimu (IV.4.1 skyrelis „Prisipažinimas ir daiktiniai įrodymai“, p. 185–189). Pripažinimas kaltu, prisipažinus savanoriškai ar po tardymo kankinant, ar pateikus daiktinį įrodymą (pavyzdžiui, nelaidojamą kūną) leisdavo teismams greitai priimti sprendimą byloje. Rašytinių įrodymų svarba augo nuo 1447 m. Kazimiero privilegijos LDK bajorijai (IV.4.2. skyrelis „Rašytiniai įrodymai“, p. 189–201), o XVI a. pirmojoje pusėje bajorų supratime jau išgalėję kaip patikimi ir prioritetiniai teismo procese. Rašytinis dokumentas buvo laikomas svarbesniu už liudininkų parodymus (p. 191), bet buvo išimčių dėl senaties teisės taikymo, ypač žemės nuosavybės valdymo klausimais, kai nereikėdavo rašytinio įrodymo (p. 190). Svarbiausiais rašytiniais įrodymais laikyti įvairūs valdovo išduoti dokumentai: privilegijos, suteiktys, patvirtinimai. Rašte surašyti teismų sprendimai – ne mažiau svarbūs. Toliau ėjo LDK pareigūnų, bajorų asmeniniai ir pan. dokumentai kaip rašytiniai įrodymai. Įrodymų hierarchijoje rašytinio dokumento prioritetas įtvirtinamas ALS (p. 200). Jame įteisinamas liudijimas, bet antruoju iš racionaliujų įrodymų. IV.4.3 skyrelyje „Liudijimas“ (p. 201–213) autorė išsamiai ištiria šią įrodymų rūšį. Nors konkretūs reikalavimai liudytojams suformuluojami ALS (p. 204), visgi teismų bylų šaltiniai pateikia daugiau ir įvairesnių duomenų. Skyrelyje aptariama procedūra, išvardijami liudyti galėję asmenys (prioritetas bajorijai, bet galėdavo ir nekilmingi žmonės (prasčiokai), administracijos pareigūnai – būtinai krikščionys, nenoriai priimami žydai ir totoriai, išimtiniais atvejais – moterys), nurodomas privalomas liudininkų skaičius (du trys, bet trys privalomi smurto bylose), pristatoma liudininkų atrankos procedūra, išlaikiusi varžybinio teismo proceso bruožų (bylos šalys galėjo nušalinti arba priimti „varžovų“ teikiamus liudininkus), nurodomos bausmės už melagingus liudijimus (melagis turėjo sumokėti ieškinį, dėl kurio bylinėtasi). Toliau autorė imasi neracionalių įrodymų. Pirmas iš jų – „Priesaika (*iuramentum, присяга / нпучеза*)“, IV.4.4 skyrelis (p. 213–229). Jos svarba buvo visapusiškai aprobuota LDK teismų praktikoje dar iki PLS paskelbimo ir stipriai susijusi su liudijimu – visi svarbesni liudininkų parodymai buvo duodami prisiekus. Priesaikos kaip neracionalaus įrodymo esmė ta, kad kaip įrodinėjimų būdas ji būdavo skiriama tik pristigus dokumentų arba liudijimų (p. 229). Skyrelyje autorė pristato priesaikų procedūrą, aptaria priesaikos tekstą (rotą) ir jo turinį bei jos atlikimo stebėjimą ir priežiūrą (prižiūri kita šalis asmeniškai arba per įgaliotą asmenį), nurodo, kokie reikalavimai buvo keliami procedūrai (priesaikos terminas) ir prisiekiančiajam (iki priesaikos nevalgyti ir negerti), analizuoja tris priesaikos rūšis (dažniausiai atsakovo išsiteisinamąją, dažniausiai ieškovo kaltinamąją ir bylos laimėtojo įvertinamąją, kai prisiekiami dėl patirtos žalos įkainavimo). Baigusi racionalių ir neracionalių įrodymų aptarimą, monografijos autorė sprendžia du diskusinius įrodymų atvejus: bendrasiekius ir kepurės statymą. Pirmuoju klausimu (IV.4.5 skyrelis „Bendrasiekių vaidmuo įrodymų sistemoje“, p. 230–236) primenama, kad ginčijamasi dėl bendrasiekių (prisiekiančių liudytojų) reikšmės liudijimo

procedūroje. Autorė daro išvadą, kad bendrasiekių priesaika patvirtindavo tiek bylininko reputaciją, tiek bylos aplinkybes, t. y. neįmanoma kaip įrodymų griežtai atriboti tų pačių asmenų liudijimo ir priesaikos (p. 236). Kepurės statymo klausimu (IV.4.6 skyrelis „Kepurės statymo paprotys“, p. 237–257) autorė atskleidžia, kad šis veiksmas buvo ne įrodymas, bet simbolinis gestas, reiškęs formalią teismo ginčo (lažybų) pradžią, įrodymų pateikimo būdą (dažniausiai savo teisybei įrodyti pasitelkiant liudininkus). Skyrių, o kartu ir tyrimą užbaigia IV.5 poskyris „Bylos baigtis. Sprendimas“ (p. 258–266). Teismas bylos eigą, sprendimą ir jo argumentus surašydavo viename rašte. Iki PLS priėmimo sprendimai būdavo grindžiami Lietuvos papročiu, t. y. „nerašyta“, teise ar kokiais nors valdovo dokumentais, skirtais visai valstybei arba pavieniais atskiroms ekonominio, politinio, socialinio gyvenimo sferoms. Priėmus PLS absoliuti dauguma sprendimų argumentuojami jo – „rašytinės teisės“ – normomis (p. 258). Nesuradus bylos sprendimui tinkamos normos, teisėjai kreipdavosi į valdovą instrukcijos. Jam priklausė aukščiausia teisinė galia pakeisti arba koreguoti teisėjų sprendimus (panašu į amnestijos suteikimą), sukurti naujas teises normas. Valdovas, suvokdamas save kaip „aukščiau įstatymo“ esantį teisingumo šaltinį, keisdavo teismų sprendimus ne pagal teisę, bet iš savo malonės ir gailėstingumo (p. 261). Teismo bylą (ginčą) šalys kartais užbaigdavo archajiniu paprotinės teisės reliktu – kompromisu arba sandora, t. y. susitaikydamos per tarpininkus. Tokia bylos baigtis dažnesnė turtiniuose ginčiuose (p. 264–265). Teismo procesą pabaigdavo viešas sprendimo paskelbimas (p. 265). Šiame poskyryje pasigendame techninių tokio veiksmo aplinkybių: ar sprendimas perskaitomas teisme abiem šalims? Ar perskaitomas bylos šalims ir jų kaimynams vietoje, dėl kurios, kurioje vyko byla? Ar perskaitomas bažnyčioje ir pan.? Gal šiuo klausimu istorijos šaltinių stoka neleidžia daug pasakyti, tačiau kitu, sprendimų vykdymo, medžiagos gerokai daugiau, bet apie juos tyrimo pabaigoje daug nerašoma, tik pastebint, kad tai buvo didelė LDK teisenos problema, „Achilo kulnas“ (p. 36, 266).

Pabaigos skyriuje (p. 267–270) autorė išsamiau apibendrina valdovo teismo tyrimo rezultatus, siauriau – teisenos.

Susipažinus su monografijos „Pabaiga“ lieka neatsakytas klausimas: kas nutiko valdovo teismui? Kaip pasikeitė? Juk po ALS paskelbimo ir jo įtvirtintos teismų reformos 1564–1566 m. bajorijos bylos išimamos iš valdovo teismo kompetencijos. Šis klausimas susijęs su autorės pasirinktomis tyrimo gairėmis, ypač pabaigos, dėl kurios knygoje nėra apsispręsta. Nors ir jos artimos, autorė pateikia tris pabaigos datas: spėtina karaliaus ir didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto valdymo pabaiga 1572 m. (p. 13), Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo apeliacinėms bajorijos luomo byloms spręsti įsteigimas 1581 m. (p. 51), o gal net Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) priėmimas 1588 m. (p. 106). Vertinant bendrai, autorės prisilaikomoje darbo chronologijoje maždaug nuo 1564–1566 m. teismų reformos iki Tribunolo įsteigimo ar TLS priėmimo valdovo teismo kompetencijų siaurėjimas nėra pristatytas. Trūksta nedidelio skyrelio, kuriame būtų aptartos daugmaž žinomos, bet netyrinėtos valdovo teismo „liekanos“, rūmų teismai: reliacinis (bylą nagrinėja valdovas su senatoriais, labai dažnai apeliavus

dėl asesorių teismų sprendimų, jei leisdavo jų vadovai kancleris arba pakancleris), asesorių² (vadovas – kancleris arba vicekancleris su teisėjais, valdovo skirtais asesoriais, tarėjais) ir referendoriaus (valdovo valstiečių bylos, kurias, kancleriui pavedus, nagrinėjo valdovo referendorius, bet jo veikla LDK labai menka³) teismai. Šiek tiek žinomos valdovo rūmų teismams likusios kompetencijos: valdovo arba valstybinių žemių (ekonomijų, stalo žemių, dvarų) ir jo išdo pajamų, valstybės seniūnijų valdymo teisiniai ginčai, magdeburginių miestų apeliacijos, valdovo administracijos ir bajorų ginčai dėl žemėvaldos, valdovo miestelėnų ir valstiečių ginčai su jo dvarų valdytojais.

Pabaigoje norėtusi pastebėti pora netikslumų. Neteisinga tvirtinti, kad rusėnų kalbą kaip teismo įtvirtino tik TLS (p. 65). Iš tikrųjų pirmą kartą ją kaip žemės teismo raštų kalbą įvedė ALS. Kaip teismo kalba ji galėjo būti tik rašomoji ir kažkiek darbinė šnekamoji šalia „karaliaujančios“ lenkų ar išstumiamos lietuvių, t. y. Lietuvos teismuose skambėdavo kelios kalbos. Antras netikslumas susijęs su originalių citatų pateikimu tekste. Daug jų, neišverstų iš rusėnų kalbos, dažnai paverčiamos integraliomis sakinio dalimis, t. y. mintis gali būti dėstoma dviem kalbomis. Kadangi monografija, be kita ko, skirta visuomenei, citatas rusėniškai ir kt. derėjo išversti į lietuvių kalbą. (Manau, net nebepateikiant originalo kalba.)

Prof. I. Valikonytės tyrimas vertintinas labai aukštai. Lietuvos istoriografijoje dar nebuvo tokio išsamaus, kruopščia šaltinių analize pagrįsto darbo iš LDK teisės, teisėtvarkos ir valdovo teisingumo problemų iki jų esminių reformų XVI a. antrojoje pusėje. Probleminė-teminė struktūra leido autorei iš Vėlyvųjų viduramžių į Ankstyvuosius naujuosius laikus žengiančioje LDK visuomenėje išskirti kertinius teisės ir teisingumo sistemos elementus, subjektyvius ir objektyvius jų kaitos faktorius, ir jų įtvirtinimą trijuose Lietuvos Statutuose. Atidus monografijos skaitytojas su pasitenkinimu išvys, kaip autorė paneigia istoriografijoje dažnas nuomones, kad LDK teisėje, teismų veikloje viešpatavo skoliniai iš Lenkijos ar rusėnų teisės. Antai autorė įrodo, kad valdovo maršalkų (maršalų) teismas istoriografijoje klaidingai prilyginamas Lenkijos pavyzdžiui, nors iš tikrųjų Lietuvoje jo kompetencija gerokai platesnė; arba kad Lenkijos teisynei nebuvo LDK šaukimų procedūros įteisinimo ir norminimo šaltinis. Autorės tyrimo koncepto orientyras – savos lietuviškos teisės išplėtojimo procesai XV–XVI a.

² Šiek tiek rašyta apie asesorių teismą, žr. JASAS, R. Pratarė. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys*, d. 2: XVIII a. Surinko R. Jasas ir J. Orda, spaudai parengė R. Jasas, redagavo K. Jablonskis. Vilnius, 1961, p. 5–14. Reliacinis ir asesorių teismai minimi 1579 m., žr. ANTANAVIČIUS, D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. Kn. 5. Sudarė A. Dubonis. Vilnius, 2014, p. 108, 114.

³ DUBONIS, A. Lietuvos referendorių teismas (XVI–XVIII a.). *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės. 1987 m. sausis*. Kn. 6. Vilnius, 1987, p. 122–125. Pirmas žinomas referendorių teismo sprendimas Polocko miestiečių byloje su Polocko vaivada maždaug 1550 m., žr. *Lietuvos Metrika (1554–1568). 35-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*. Par. S. Viskantaitė-Saviščevienė, I. Valikonytė. Vilnius, 2018, Nr. 49, p. 88.